

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В ПОЛІТИЦІ ПОЛЬСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЙНОЇ ВЛАДИ ТА ЇЇ ПІДПІЛЛЯ В РОКИ II СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Як відомо, українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни набули конфліктного характеру і спричинили численні жертви серед цивільного населення обох народів на українсько-польському пограниччі¹. Пошук причин такого розвитку подій спонукає істориків до дальших студій і, зокрема, вивчення ролі підпільного руху опору обох народів на окупованих нацистами та радянцями землях.

Про польський рух опору і організоване польське підпілля в роки Другої світової війни написано донині багато, зрозуміло, передусім польськими дослідниками. Існує розлогий список опублікованих документів. Очевидно, що ця тема є невичерпною, оскільки можна проводити подальші дослідження до окремого загону і поодинокого вояка. Але фаховий історик чудово усвідомлює, що у висвітленні масових явищ і процесів все ж таки доводиться звертатись до головних осередків т.зв. “центрів думки (опінії)”, які визначають провідні тренди політики, ідеології, трансформацій в усіх сферах суспільного життя. Це важливо ще й тому, що в природі не існує гомогенних спільнот чи явищ, і сприйняття тих чи інших “трендів” в конкретних спільнотах має значні відхилення від самого цього тренду, а мислення і поведінка конкретних осіб здебільшого відхиляється від загальної тенденції (Тут можна згадати вислів французького поета і філософа Поля Валері, промовленими ним на з’їзді істориків у Варшаві 1933 р. про те, що історія “нічого не навчає, бо містить у собі все і подає приклади будь-чого”²).

Наведені вище слова потрібні, щоб певною мірою виправдати подальші твердження, а саме: польське підпілля було явищем дуже різноманітним у політичному й ідеологічному плані, і в ньому можна відшукати найрізноманітніші течії – від крайніх праворадикальних і до крайніх ліворадикальних; говорити про всі практично неможливо, хоча вони теж формували певні політичні та ідеологічні тренди (течії); тому спробуємо хоча б нарисово торкнутися тільки провідного, судячи з документів і літератури, політичного тренду, який формувався і визначався польським еміграційним урядом і президентом та його політичними й воєнними представництвами на окупованих теренах колишньої Речіпосполитої й отримав назву “Польська

¹ Ця тема має розлогу наукову літературу. У цьому місці зішлемося тільки на деякі останні узагальнюючі праці: *Льюшин І.* Українська повстанська армія і Армія Крайова. Протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.) / І. Льюшин. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009; *Гудь Б.* Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект / Б. Гудь. – Харків: Акта, 2011; *В’ятрович В.* Друга польсько-українська війна 1942–1947. – Вид. 2-е. доп. / В. В’ятрович. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012; *Калищук О.* Українсько-польське протистояння на Волині та в Галичині у роки Другої світової війни: науковий та суспільний дискурси / О. Калищук. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича, 2013; *Polacy i Ukraińcy: Historia, która łączy i dzieli* / [Pod redakcją naukową J. Karbacz-Wilińskiej, M. Nowak, T. Sucharskiego]. – Słupsk; Gdańsk: Wyd-wo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupskum, 2015 i ін.

² *Valéry P.* Regards sur le monde actuel / P. Valéry. – Paris: Librairie Stock, Delamain et Boutelleau, 1931, 216 p.

підпільна держава” („Polskie Państwo Podziemne”). Ця спроба не спирається на якісь невідомі матеріали – всі документи, які лягли у підстави тексту, нині знані; але вона й не торкається загальновідомих фаховому середовищу явищ. Історіографія питання теж добре відома фахівцям і дуже розлога³. Треба зауважити, що за останні роки не з’явилися якісь нові документи чи свідчення, котрі б могли суттєво вплинути на зміни вже поширених тлумачень. Це дає можливість поглибити саме інтерпретаційну частину вивчення теми.

Важливим вихідним елементом нашого аналізу та інтерпретації є визначення українського національно-визвольного руху ХХ століття суб’єктом міжнародних і міжнародних відносин, який представляв український національний інтерес, на відміну від УРСР в складі СРСР, яка не була таким суб’єктом і не представляла національного інтересу українців, а навпаки, була втіленням колоніального інтересу Росії. Устійнення нагромадженого в історіографії матеріалу дозволяє краще побачити і зрозуміти нюанси змін у політиці польського уряду та керованого ним підпілля за весь період Другої світової війни.

Відомо, що внаслідок агресії проти Польщі спочатку гітлерівської Німеччини, а тоді й Росії-СРСР Польська держава де-факто перестала існувати. Але її державні структури і військові формації перебрався до Румунії, потім Франції, де вже до кінця 1939 р. сформували всі центральні управлінські інститути в екзилі – Президента, Національну раду, уряд, збройні сили. Були розроблені програмні документи, які передбачали війну за звільнення Польщі та відбудову її територіальної цілісності в кордонах 1939 р. Як стверджував польський дослідник Р. Вапінський, усі політичні сили, що утворили урядову коаліцію (Стронніцтво Народове / Національна партія, Польська Партія Соціалістична / Польська соціалістична партія, Стронніцтво Людове / Народна партія і Стронніцтво Праці / Партія праці), були переконані в тому, що Польща повинна вийти з війни зі зміцненою міжнародною позицією, оскільки в інтересах усіх антифашистських сил не лише перемога над гітлерівською

³ Історіографічна база про формування і діяльність польського руху опору на сьогодні є розлогою, достатньо назвати тільки окремі роботи: *Korboński S. Polskie Państwo Podziemne: przewodnik po podziemiu z lat 1939-1945 / Korboński S. – Paryż: Instytut Literacki, 1975; Romanowski W. ZWZ-AK na Wołyniu 1939–1944 / W. Romanowski. – Lublin 1993; Piskunowicz H. Czas Burzy. W pięćdziesiątą rocznicę operacji "Burza" / H. Piskunowicz. – Warszawa 1994; Armia Krajowa. Rozwój organizacji. – Warszawa 1996* і ін. З точки зору заявленої теми треба відзначити хоча б кілька важливих узагальнюючих робіт: *Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej / R. Torzecki. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe, 1993; Grabowski W. Delegatura Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Kraj / W. Grabowski. – Warszawa: Wydawnictwo PAX, 1995; Partacz Cz. Kwestia ukraińska w polityce polskiego rządu na uchodźstwie i jego ekspozytur w kraju (1939-1945) / Cz. Partacz. – Koszalin: Wyd-wo uczelniane Politechniki Koszalińskiej, 2001; Iljuszyn I. UPA i AK: konflikt w zachodniej Ukrainie (1939-1945) / I. Iljuszyn. – Warszawa: Związek Ukraińców w Polsce, 2009; Komoński E. W obronie przed Ukraińcami. Działania Polaków na Wołyniu i w Galicji Wschodniej w latach 1943-1944 wobec polityki eksterminacyjnej nacjonalistów ukraińskich / E. komoński. – Toruń: Wyd-wo Adam Marszałek, 2013, *Krajewski K. Na straconych posterunkach. Armia Krajowa na kresach wschodnich II Rzeczypospolitej 1939-1945 / K. Krajewski. – Warszawa: IPN, 2014*, а також багато інших напрацювань польських та українських істориків. Автору теж доводилось заторкувати цю тематику в попередні роки: *Зашкільняк Л. Українське питання в політиці польського еміграційного уряду і підпілля в 1939-1945 роках / Л. Зашкільняк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / Волинь і Холмщина 1938-1947 рр. Польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2003. – Випуск 10. – С. 161-202 та ін.**

Німеччиною, а й створення у Центральній Європі сильного блоку держав на чолі з Польщею, здатного протистояти як Німеччині, так і Росії⁴. Однак західні союзники – Франція і Велика Британія на той час мали плани залучити до війни з Німеччиною радянського агресора і не дуже реагували на державно-територіальні вимоги польських еміграційних кіл, вважаючи їх передчасними. Це, вочевидь, значно обмежувало самостійність прийняття рішень і можливості маневру польських керманів, котрі вважали себе незмінним суб'єктом міжнародного життя. Політичні сили, на які спирався еміграційний уряд В. Сікорського, передбачали у звільненій Польщі проведення глибоких демократичних реформ, в тому числі й забезпечення прав національних меншин⁵.

На початковій стадії війни українське питання не було серед головних, а навіть другорядних питань польського уряду в силу відомих причин. Як писав Р. Тожецький, свідомість багатьох польських політиків і польського суспільства на окупованих теренах була паралізована реаліями як міжнародного становища, так і перспективами виживання. Тим не менше, Комітет Міністрів в Справах Краю (КМСК), очолюваний генералом К. Соснковським, уже 15 грудня 1939 р. ухвалив “Директиви”, в яких йшлося про можливість “спільного виступу з українцями” і створення певних умов для “розв’язків у майбутньому”, натякаючи тим самим на можливість підтримки ідеї незалежної Української держави⁶. А вже 28 листопада 1939 р. на своєму засіданні КМСК схвалив важливий документ “Інструкцію для мужів довір’я в українській справі”, в якому зазначалася можливість і потреба порозуміння з українським національним рухом для спільної боротьби з окупантами (тобто, з Німеччиною та СРСР) на засадах утворення в майбутньому незалежної Української держави, західний кордон якої буде визнаний поляками як “кожне якнайдалі посунуте розв’язання, накреслене українською стороною”. Щоправда оговорювалось, що ця держава буде “сконфедерованою” з Польщею на засадах рівноправності, а українська і польська меншини в обох країнах “користуватимуться повнотою національних і культурних прав на засадах взаємності”⁷.

Фактично, це була реанімація “федеративної” концепції устрою Центрально-Східної Європи Ю. Пілсудського та його прихильників, т.зв. “санаційних кіл”. Польські політики в еміграції і на окупованих теренах розділились на “раціоналістів”, які бачили потребу співробітництва з українцями і задоволення їхніх вимог, й “традиціоналістів”, котрі не бажали йти на жодні поступки українському національному рухові⁸. Однак гасло повернення до *status quo ante bellum* було програмою, “поза якою знаходилась

⁴ Wapiński R. Historia polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku / R. Wapiński. – Gdańsk: Wydawnictwo ARCHE, 1997. – S. 248.

⁵ Bonusiak W. Polska pod czas II wojny światowej / W. Bonusiak. – Rzeszów: Wyd-wo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1999. – S. 133-139.

⁶ Armia Krajowa w dokumentach 1939-1945. – Londyn, 1970. – T. I: Wrzesień 1939 – Czerwiec 1941. – S. 6.

⁷ Armia Krajowa w dokumentach 1939-1945. – Londyn, 1989. – T. VI: Uzupełnienia. – S. 5.

⁸ Chałupczak H., Browarek T. Mniejszości narodowe w Polsce 1918-1995 / H. Chałupczak, T. Browarek. – Lublin: Wyd-wo UMCS, 2000. – S. 246-247.

практично пуста”⁹. Йшлося про східні кордони країни, які за жодних обставин не можуть бути змінені.

На той час український національний табір вже пов’язував свої програми з “новим порядком”, який обіцяли запровадити в Європі німецькі нацисти, або ж з майбутньою перемогою західних союзників. Українські незалежницькі політики опинилися в стані заручників: з одного боку вони прагнули створення незалежної держави, за яку вже тривалий час проводили боротьбу, а з другого – змушені були всупереч своїм переконанням схвалювати певні дії обох окупантів – гітлерівців і росіян, які робили вигляд, що сприяють українським прагненням. Український національний рух і українська справа впливали на міжнародній арені як об’єкт великих маніпуляцій з боку всіх суб’єктів світового конфлікту. Так само підходили до українського питання й польські еміграційні політики.

З кінця 1939 р. в польських еміграційних колах з’явилося усвідомлення потреби залучення українців до спільної боротьби проти Німеччини і СРСР. У березні 1940 р. прем’єр В. Сікорський у виступі по радіо звернувся до українців, щоб забути про старі суперечки і разом приступити до відбудови польської держави¹⁰. Йшлося про вибір впливової політичної сили серед української еміграції на заході, котра б могла чинити вплив на маси. Однак виявилось, що найбільші впливи серед українців посідали націоналісти з ОУН, в той час як діячі УНР не мали реального впливу на українське суспільство як в західноукраїнських землях (Галичині і на Волині), так і під владою Росії. Як повідомлялось в депеші II відділу ЗВЗ на початку грудня 1940 р., а також численних рапортах керівників польського підпілля в першій половині 1940 р., націоналістичні та інтелігентські сфери українців налаштовані дуже вороже до поляків, розраховують на Гітлера та його переможну війну з СРСР і створення ним Української держави¹¹.

Треба відзначити, що на початку 1940 р. один з експертів еміграційного уряду Ольгерд Гурка у замітці для міністра інформації і документації наполягав на тому, що для Польщі життєво важливим є питання польсько-української співпраці в справі стабільності східного кордону Польщі з Росією, тому що українське питання в цьому плані є ключовим. Польським політикам, наголошував він, треба, “незважаючи на польське оточення”, шукати союзу і порозуміння з українцями. Натомість більшість урядових пропозицій щодо українців до літа 1940 р. зводились до, по перше, визнання української державності на схід від т.зв. “ризького кордону” 1921 р. та її “федераційних” зв’язків з відбудованою Польщею і, по-друге, надання рис культурно-національної автономії українцям в Польщі при збереженні кордону 1939 р. Вся

⁹ Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. – S. 97.

¹⁰ Partacz Cz. Kwestia ukraińska w polityce polskiego rządu na uchodźstwie i jego ekspozytur w kraju (1939-1945), s. 33.

¹¹ Armia Krajowa w dokumentach 1939-1945. – Londyn, 1989. – Т. 6: Uzupełnienia. – S. 113-114. У одному з рапортів підпілля в окупованій країні говорилося, що українці дуже негативно ставляться до советів, сподіваються на німців і готуються до національно повстання. – Див.: Armia Krajowa w dokumentach 1939-1945. – Т. I. – S. 70.

післявоєнна конструкція Центрально-Східної Європи представлялась польським політикам як федерація або конфедерація країн регіону під керівництвом Польщі, як своєрідний “санітарний кордон” проти Німеччини і Росії. Фактично повторювалась політична програма 1918–1921 років.

Окупація гітлерівцями європейських країн в 1940 р., переїзд польського уряду до Лондона змінили ситуацію і поставили в порядок денний інші проблеми. В інформації, яка надходила до Лондона з окупованих земель, йшлося переважно про колаборацію українців з німцями, надання українцям певних переваг як під німецькою, так і радянською окупацією. Це створювало серйозні напруження між представниками обох народів, супроводжувалось як взаємним поборюванням, так і спробами налагодження контактів і співпраці. Нині відомо, що в середині і другій половині 1940 р. відбувалися контакти представників польського підпілля та українських політиків на терені Львова і Кракова. Лондонські урядові кола з недовірою ставились до таких контактів і вимагали не брати на польську сторону жодних зобов'язань, а лише використовувати їх з інформаційною метою. Всі питання розв'язку українського питання уряд залишав за собою. Однак поінформовані польські політики в уряді і твореному підпіллі усвідомлювали слабкість польських позицій на теренах, де українці становили абсолютну більшість. Напевно тому у директивах командувача ЗВЗ (Союзу збройної боротьби) генерала Стефана Ровецького-Грота до командувачів областей під радянською окупацією, тобто західноукраїнських земель, вказувалось: “Рахуючись з обмеженими засобами польського елемента на ваших теренах (Галичина, Волинь, Полісся), належить на всякий випадок підготувати відповідну основу (podłoże) приятельського порозуміння з Українцями і Білорусами щодо спільного ворога, щоб збільшити сили дій, котрі спираються на маси, проти Росії”. Але при цьому наголошувалось, що ці порозуміння в жодному разі не можуть торкатись справи нашого майбутнього співжиття¹².

Початок і хід німецько-радянської війни змінив розклад сил на міжнародній арені і поставив у порядок денний всіх задіяних у війні сторін розробку нових стратегічних цілей і тактичних завдань. Вхід у гру СРСР, який став союзником західних країн по Антигітлерівській коаліції, різко змінював орієнтири та перспективи майбутнього устрою післявоєнної Європи. Невдалі спроби українців утворити незалежну державу у Львові наприкінці червня 1941 р. і свій представницький орган – Українську Національну Раду в Києві восени того ж року засвідчили крах ілюзій щодо “проукраїнської політики” гітлерівців і потребу формування нової політичної лінії українського національно-визвольного руху, в якій українці опинились між молотом і ковадлом – Німеччиною та СРСР. Польський уряд та створене ним підпілля в окупованій країні теж змушені були реагувати на нові виклики.

Гітлерівська окупація змусила представників польського та українського підпілля шукати можливостей співпраці знизу. Вже у серпні-жовтні 1941 р. пройшли переговори між представниками польського підпілля та українськими

¹² Armia Krajowa w dokumentach 1939-1945. – Т. I. – S. 298.

політиками різної орієнтації, згодом переважно з ОУН-Б як найвпливовішою політичною силою українського підпілля, у Львові, Варшаві і Кракові та згодом продовжувались аж до середини 1944 р. Вони з обох сторін мали зондажний характер з метою з'ясування позицій в справі можливостей співпраці в боротьбі проти окупантів. Українці на цих перемовинах поставили тільки одну умову – визнання української державності на землях на схід від Бугу і Сяну, на що польська сторона аж ніяк не була готова погодитися¹³. Переговори, які продовжувалися також в 1942–1944 рр., завжди наштовхувалися на територіальне питання – державної приналежності західноукраїнських земель¹⁴. Мета цих переговорів з польської сторони була чітко поставлена, зокрема, у листі командувача АК Т. Бур-Коморовського від 8 серпня 1943 р. до коменданта III округу АК у Львові В. Філіпковського, де він писав, що метою переговорів з українцями є забезпечити хоча би їх нейтралітет під час проведення операції “Бужа” або умов для виживання поляків¹⁵. Як слушно стверджував Р. Тожецький, обидві сторони на переговорах не мали що запропонувати одна одній, їхні позиції кардинально розходились у територіальному питанні¹⁶.

Про “сухий осад” переговорів свідчать перемовини лютого-березня 1944 р., коли радянські війська вже опанували частину східної Волині і готувались до подальшого наступу. Тоді на переговорах його учасники вже усвідомили неминучість об'єднання зусиль у боротьбі проти нового окупанта – СРСР. Тому тональність і висновки цих переговорів були дещо інші¹⁷. Наслідком зміни ситуації був інструктивний лист керівництва ОУН від 13 березня 1944 р., в якому говорилось про категоричне припинення всіх збройних акцій проти поляків і наголошувалось, що “за порушення цього наказу стосовно поляків, винуватці будуть каратися смертною карою”¹⁸. Однак на той час збройний конфлікт, або простіше війна між українським і польським підпіллям на Волині, в Галичині та Надсянні вже набула значних обертів, з обох сторін

¹³ Armia Krajowa w dokumentach 1939-1945. – Londyn, 1973. – Т. II: Czerwiec 1941 – Kwiecień 1943. – S. 137-145.

¹⁴ Докл.див.: Киричук Ю. Спроби співробітництва польських та українських національно-патріотичних угруповань у 1939-1945 рр. / Ю. Киричук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки. – Острог, 2003. – Вип. 3. – С. 223-229; Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. – S. 255-274; Partacz Cz. Kwestia ukraińska w polityce polskiego rządu... – S. 141-173.

¹⁵ Mazur G. Biuro Informacji i Propagandy SZP-ZWZ-AK 1939-1945 / G. Mazur. – Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1987. – S. 251-252.

¹⁶ Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. – S. 150 і наст. Існуючі інформації про переговори українців і поляків суттєво доповнюють матеріали допиту органами НКВД керівних діячів ОУН-Б М. Степаняка і О. Луцького, проведеного в серпні 1944 і вересні 1945 рр. Як свідчив М. Степаняк, сторони зійшлися у визначенні ворогів двох народів – Німеччини та СРСР, але не дійшли порозуміння щодо долі західноукраїнських земель. Представники польського підпілля обґрунтовували свої позиції відомим аргументом: “Загальна думка польської громадськості така, що кожний польський уряд, який би відмовився від Західної України, був би під тиском польських мас «розбитий наголову» одразу після появи повідомлення про це”. – Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Том 4: Поляки і українці між двома тоталітарними системами 1942-1945. Частина перша. – Варшава-Київ, 2005. – С. 240-270, 276-280.

¹⁷ На цих переговорах представники українського й польського підпілля висловили взаємну повагу до національно-визвольних прагнень обох сторін, зокрема й до питання постанови незалежної соборної Української держави. – Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Том 4. – Част. перша. – С. 284-304.

¹⁸ Там само. – С. 330.

були задіяні великі збройні сили (УПА і АК), політичне підпілля (ОУН, КРП, Делегатура). Про це свідчить “Організаційний рапорт № 240” командувача АК Т. Бур-Коморовського від 1 березня 1944 р., в якому змальовувалась загальна картина збройного конфлікту з численними жертвами серед цивільного населення; зрозуміло, що всі польські акції в рапорті названо “самооборонними”, “попереджувальними” або “відплатними”¹⁹.

З початком німецько-радянської війни польське керівництво опинилось в складній ситуації: з одного боку, загрозу для Польщі представляли гітлерівці, а з другого – імперські претензії Росії-СРСР, який водночас був “союзником їх союзників”. Нарешті, з третього боку, зростали потужність і претензії українського національно-визвольного руху на створення незалежної Української держави на частині території “східних кресів”. У середині листопада 1941 р. командувач ЗВЗ подав у Лондон докладний аналітичний рапорт про стан польсько-українських стосунків за період з вересня 1939 р. по листопад 1941 р. з допискою “передбачення на майбутнє”. Документ узагальнював розвиток взаємин двох народів напередодні і після початку війни і констатував, що ставлення українського населення до поляків постійно погіршувалося внаслідок насамперед “помилки нашої політики щодо українців”. Автор рапорту робив висновок, що при наступних спробах повернути Східну Малопольщу (Галичину) доведеться зіткнутися з “опором зміцнілої української стихії” в некорисних для Польщі обставинах, а збройні дії з польського боку тут будуть представлятися як “агресивна війна”. Автор закликав лондонський уряд якомога швидше виробити політику щодо українців, залучити їх представників до урядових структур, щоб зняти взаємне напруження у стосунках²⁰. Особливо важливо підкреслити, що вже вказаний документ орієнтував польські політичні сили на “неминучу війну” з українцями, до якої польські керівники почали готуватися від 1941 р.

Лондонський уряд, заклопотаний різними справами, тривалий час не наважувався прийняти загальний документ, який би окреслював його ставлення до України, українців та їхніх визвольних прагнень. Між тим рапорти, які надходили з окупованих земель у першій половині 1942 р., свідчили про посилення організованості та згуртованості українських визвольних сил, серед яких зростали впливи радикальної ОУН-Б. Так, у рапорті з лютого 1942 р. командувач АК ген. С. Ровецький-Грот (з цього місяця ЗВЗ було перейменовано на Армію Крайову) сигналізував у Лондон, що “українці посилено готуються до майбутнього збройного виступу, головно проти нас”; в червні 1942 р. він висловлював занепокоєння ізольованням польського населення Галичини, Полісся і Волині; у вересні він же писав до В. Сікорського, що українці збираються зробити спробу створення своєї держави, яка включатиме Східну Малопольщу (Галичину), Волинь і Полісся і в момент боротьби з німцями вони будуть мати перевагу над поляками²¹.

¹⁹ Там само. – С. 306-320.

²⁰ Armia Krajowa w dokumentach. – Т. II. – С. 137-142.

²¹ Ibidem. – С. 194-196; 277-278; 330-331.

Таким чином, керівники польського підпілля цілком чітко усвідомлювали можливість збройного конфлікту з українським підпіллям і бачили несприятливі для поляків умови на т.зв. “кресах”, називаючи українців “другим ворогом після німців” і стверджуючи, що в силу об’єктивних умов (невелика кількість поляків) опанувати ці терени без великих воєнних сил буде проблематично²². Польське підпілля вимагало від Лондона термінових докладних інструкцій в українському питанні, наголошуючи, що українці готові до співпраці у боротьбі проти гітлерівців і совєтів (!).

Можна констатувати, що польський уряд і підпілля були добре поінформовані про плани організованих українців щодо відбудови власної самостійної держави і підготовки національного повстання. Але складається враження, що в керівних колах вважали українців та українське питання таким, що поступається значенням перед іншими проблемами міжнародного плану, не трактували український національний рух як серйозного суб’єкта в тодішніх і прийдешніх міжнародних відносинах, а також, відчуваючи до певного часу підтримку західних союзників, легковажили “українську загрозу”, розробляли власні проекти звільнення польських земель, не зважаючи на український національно-визвольний рух. Однак не можна також стверджувати, що і лондонські кола і підпілля в країні нічого не робили для забезпечення своїх позицій в Галичині і на Волині – навпаки, робили багато з метою нагромадження людських і матеріальних сил для майбутнього польського повстання і легітимізації влади законного польського уряду.

Від середини 1942 р. польський еміграційний уряд почав більше уваги приділяти розробці політики щодо українців в цілому і західноукраїнських земель зокрема. Влітку 1942 р. в Лондоні відбулося кілька нарад, присвячених українському питанню. На підставі обміну думками та інформацією представників різних відомств уряду професор О. Гурка склав пам’ятну записку для міністра внутрішніх справ (людовця С. Миколайчика) під назвою “Актуальна ситуація української справи виключно в кордонах Речіпосполитої від 1 вересня 1939 р.” У ній зазначалося, що більшість українських політичних сил покладали великі надії на Німеччину, але останнім часом були розчаровані діями окупантів. Перед українськими провідниками стояло питання – на кого орієнтуватися в умовах, коли німці програють і західноукраїнські землі стануть перед обличчям нової радянської окупації. Автор приходив до висновку, що в інтересах польського уряду привернути українців на свій бік, пообіцявши повний розрив з політикою попередніх польських урядів, запропонувати українцям рівноправність і самоврядування в складі післявоєнної демократичної Польщі, опертої на західних союзницьких цінностях і Атлантичній Хартії²³.

Проте, до весни 1943 р. у Лондоні вважали, що вдасться при підтримці західних держав домовитись зі Сталіним про залишення західноукраїнських

²² Так оцінював обстановку у Східній Малопольщі (Галичині) і на Волині командувач АК С. Ровецький-Грот в листі до прем’єра В. Сікорського від 8 листопада 1942 р., де йшлося про підготовку збройного повстання поляків під час відступу німецької армії. Див.: Ibidem. – S. 329-337.

²³ *Partacz Cz. Kwestia ukraińska w polityce polskiego rządu...* – S. 302-318 i in.

земель у складі післявоєнної Польщі. Розрив дипломатичних відносин СРСР з польським еміграційним урядом навесні 1943 р. і численні заяви радянського уряду про претензії на спадок окупації 1939–1941 років поклали край цим ілюзіям.

Розвиток ситуації на Волині і в Галичині та цілому українсько-польському пограниччі вже у 1942 р. не давав оптимістичних прогнозів – боротьба, а точніше війна за ці землі між обома підпільними рухами – українським і польським – вже набувала кривавих обертів. У квітні 1943 р. командувач АК скерував до Лондона докладний аналіз ситуації стосунків з національними меншинами. Він повідомляв, що впливи ОУН-Б швидко зростають на Волині і в Галичині, де майже вся молодь прагне незалежної України, і що українці використовують кон'юнктуру для творення ситуації “доконаних фактів”, “зміцнюючи свій стан посідання за рахунок поляків”²⁴. Щодо місцевих поляків, яких за німецьким переписом в дистрикті Галичина є близько 21 % (на Волині – лише 14 %), то зазначалося, що вони дуже вороже ставляться до українців і серед них “переважає бажання помсти за пережиті кривди і прагнення у відповідний момент усунути активність української стихії, щоб назавжди позбутися небезпеки”. Дослівно ці слова звучали так: “Поляки погано ставляться до Українців через культурну вищість, що існувала ще до війни (...) навіть є проект екстермінації Українців Галичини”²⁵. Висновок польського військового був невтішний – без польсько-українського компромісу втримати позиції на кресах буде неможливо. Однак жодних домовленостей, а тим більше компромісів, як зазначалося вище, досягнуто не було.

Від травня 1943 р. в рапортах керівників АК і в інших джерелах, в тому числі з окупованих теренів почали з'являтися тривожні сигнали про “анархію на Волині”, напади на польські поселення, що супроводжувались жертвами серед цивільних. При цьому відзначалось, що підпілля вдалось опанувати перші панічні настрої і зосередити більшість поляків в більших містах і осередках самооборони²⁶. Треба підкреслити, що рапорти керівників АК весни-літа 1943 р. є цілком спокійними і виваженими, в них немає панічних нот, на відміну від повідомлень цивільних осіб. Показовим в цьому плані є ситуаційне повідомлення командувача АК генерала Т. Бур-Коморовського № 220 від 31 серпня 1943 р. У ньому він повідомляє, що українці проводять на Волині “ворожу акцію”, а поляки втікають до Генерального Губернаторства, великих міст, до Німеччини і творять самооборону. Він наводить важливі дані про польське збройне підпілля станом на літо 1943 р., яке нараховує тільки на Волині 122 повних і неповних взводи (plutony), в яких задіяно 1008 (!) офіцерів і підофіцерів; а в трьох південно-східних воєводствах (Львів, Станіславів, Тернопіль) діє 551 повний і неповний взвод, в яких зареєстровано 5062 офіцери і підофіцери (!). Навряд чи за таких обставин можна говорити про “безборонну різню” польського населення. Говорячи про дії українців, польський військовий

²⁴ Armia Krajowa w dokumentach. – Т. VI. – S. 314-320.

²⁵ Ibidem. – S. 319.

²⁶ Armia Krajowa w dokumentach 1939-1945. – Londyn, 1976. – Т. III: Kwiecień 1943 – lipiec 1944. – S. 4-5, 58-60 та ін.

вживає термін “українське повстання (rewolta)”²⁷. Однак в його розумінні і абсолютної більшості активних політиків українці просто не мали права на таке повстання. Польський політикум не бажав розуміти, що українці можуть мати свої політичні інтереси і плани.

Слід зауважити, що польське підпілля на Волині і в Галичині почало створюватись вже з осені 1939 р., цей процес посилювався після початку німецько-радянської війни. Формування польського політичного і збройного підпілля добре представлене в науковій літературі²⁸. І хоча Волинському округу АК в планах керівництва опору відводилась допоміжна роль, проте в його складі на кінець 1943 р. налічувалось понад 8 тис. бійців, а у Львівському на середину 1943 р. – 27 424 члена АК²⁹. Ці підпільні структури створювались не стільки для захисту тих поляків, які ще залишались у цих регіонах, а, як про це неодноразово заявляли керівники польського підпілля, для збереження польської присутності на цих землях після завершення війни. Навряд чи за таких наведених (далеко не повних!) даних можна говорити про “безборонну різню” поляків.

Прагнучі не допустити реалізації планів українських повстанців, польські політичні чинники і збройні сили намагались будь-що не допустити утворення Української державності на колишніх “східних кресах”, творили загони АК та інші збройні формування, бази самооборони і чинили запеклий опір, не рахуючись з цивільним українським населенням (мали місце т.зв. “акції відплати”, коли винищувались цілі українські села). На Волині, а також і в Східній Галичині нечисленне польське населення, що проживало переважно в містах і невеликих колоніях та окремих селах³⁰, вже у 1942 р. створило достатньо потужні бази самооборони і збройні формації, які виконували подвійну роль – захисту польського населення і збройної боротьби з українським підпіллям. Упродовж 1942–1944 років на теренах Волині і Галичини було створено і активно діяли 264 бази польської самооборони (142 в Галичині і 122 на Волині), які представляли собою маленькі “держави”, що набули атрибутів політичної, військової, судової і господарської влади. Ці бази не тільки оборонялись, а й проводили т.зв. “превентивні” і “відплатні” збройні акції проти УПА, а також і цивільного українського населення. Проте загальне співвідношення сил в регіоні було повністю на користь українців – вони склали до 80 % його населення³¹.

²⁷ Ibid., s. 102-102, 123-127.

²⁸ Filar W. Wydarzenia Wołyńskie 1939-1945. W poszukiwaniu odpowiedzi na trudne pytania / W. Filar. – Toruń: Adam Marszałek, 2008; Komoński E. W obronie przed Ukraińcami. Działania Polaków na Wołyniu i w Galicji Wschodniej w latach 1943-1944 wobec polityki eksterminacyjnej nacjonalistów ukraińskich / E. Komoński. – Toruń: Adam Marszałek, 2013.

²⁹ Filar W. Wydarzenia Wołyńskie 1939-1945. – S. 183; Pempel S. ZWZ-AK we Lwowie 1939-1945. – Warszawa: BIS, Trust, 1990. – S. 87.

³⁰ Г. Грицюк подає, що в 1942 р. на терені Волині перебувало 305 тис. польського населення, що становило 14,6 % всього населення краю (хоча ця цифра явно завищена, враховуючи депортації, виселення, людські втрати). У Східній Галичині поляків нараховувалося на той час близько 800 тис. або 19 %. – Hryciuk G. Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931-1948. – S. 272, 221-223.

³¹ Komoński E. W obronie przed Ukraińcami. – S. 437-438.

Польські підпільні осередки в Галичині і на Волині займали різко антиукраїнські позиції (зокрема, команда львівського округу Бюро Інформації і Пропаганди АК) і, буквально, закидали центральні органи польського руху опору повідомленнями і звітами про “бандитську” діяльність українського підпілля, категорично не бажаючи взяти до уваги будь-які українські національні вимоги³². Ці рапорти часом спиралися на неперевірену інформацію, що походила з чуток, наводили фантастичні дані про українців, яких нібито тільки на Львівщині навесні 1944 р. нараховувалось до 40 тис. озброєних вояків УПА³³. З повідомлень випливало, що тільки українські “банди” нищили польське населення і майже ніколи (або як виключення у вигляді “відплати”) згадувалось про напади і погроми, які вчиняло проти українців польське збройне підпілля. Якщо почитати опубліковані польські документи, то складається враження, що українське підпілля провадило боротьбу зі слабким і невідготовленим супротивником, який ні на що не здатний, крім “оплакування” жертв. Однак це зовсім не відповідало реальності³⁴. Натомість добре корелювалося зі страхом польського населення перед можливим утворенням Української держави, яка, за поширюваними чутками, буде «нищити» всіх поляків.

Не можна не погодитись з сучасним польським істориком Анджеєм Фрішке, що до 1943 р. уряд В. Сікорського не зробив нічого, щоб притягнути українців до співпраці³⁵. Тільки 31 березня 1943 р. після тривалих дискусій польський уряд у Лондоні схвалив нарешті перший офіційний документ у справі польсько-українських стосунків “Тези в справі української політики”. Він повторював засади польської політики щодо українців початку 1920-х років, обіцяючи їм рівноправність на засадах територіального самоврядування в складі Польщі, широку національно-культурну автономію, котрі у підсумку можна було б з певними застереженнями окреслити як територіальну автономію³⁶. Натомість містилося положення про спільні дії проти радянських претензій на західноукраїнські землі і обіцянка включити українських представників до урядових структур. Запропонована програма не відповідала

³² Див.: *Dokumenty do dziejów stosunków polsko-ukraińskich 1939-1945*. T. 2: *Kwestia ukraińska i eksterminacja ludności w Małopolsce Wschodniej w świetle dokumentów Polskiego Państwa Podziemnego 1942-1944 / Wstęp i opracowanie Lucyna Kulińska i Adam Roliński* (Biblioteka Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego, t. 24). – Kraków: Fundacja Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego, 2004. – S. 1-162.

³³ *Ibid.* – S. 102.

³⁴ Треба зауважити, що українські рапорти в цьому плані дещо об’єктивніше, оскільки показують не тільки польські напади і знищення, а й власні українські (котрі за документами також завжди є “відплатними”). Достатньо на вибір відкрити випадкову сторінку збірки документів, підготовленої В. В’ятровичем, і можна прочитати наступне повідомлення від 27 травня 1944 р.: “Дня 6.IV.1944 поляки з околичних сіл, які були згуртовані в нашому фільварку, де мали свій штаб, напали на наше село, їх було коло двох сотень. Біля п’яти тижнів були вони в селі, де грабували мирне українське населення. Хто з українців тікав, цьому мордували родину, говорячи: Ти хцеш Україне будовац?”. Цього дня вони спалили дві українські колонії: Рокітну й Загайок. Разом 85 (вісімдесят п’ять) чисел українців. Вбили 9 (дев’ять) осіб, в цьому числі одну жінку. Наперед колонії ограбили, а відтак спалили...”. Далі підписи чотирьох мешканців села Посадова. – Див.: *Польсько-українські стосунки в 1942-1947 роках у документах ОУН і УПА (у двох томах) / Відповідальний редактор В. В’ятрович*. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. – Т. 1. – С. 407.

³⁵ *Friszke A. Rząd na obczyźnie wobec państwa podziemnego w Kraju / A. Friszke // Władze RP na obczyźnie podczas II wojny światowej / Praca zbiorowa, redaktor Zbigniew Błażyński*. – Londyn 1994. – S. 587.

³⁶ *Ibidem*. – S. 310-311; *Chalupczak H., Browarek T. Mniejszości...* – S. 370.

новій розстановці сил в кінці війни, не враховувала тих глибоких змін, які відбулись як на окупованих землях, так і на міжнародній арені.

Проте, навіть така дуже поміркована програма зустріла гостру опозицію і протидію керівництва польського підпілля в західноукраїнських землях. У середині травня 1943 р. керівник львівського (III-го) округу АК ген. К. Савицький скерував до командувача АК свої нотатки з приводу польсько-українських стосунків, в яких відстоював старі позиції про кордон Польщі 1939 р. і будівництво України тільки на схід від Збруча, звинувачував українців у зраді і підступах по відношенню до поляків й вимагав від них безапеляційного прийняття польської позиції, на основі якої тільки й може відбутися порозуміння³⁷. На знак протесту проти урядових тез він невдовзі подав у відставку.

В окупованій Варшаві в середовищі Делегатури уряду і АК навесні-влітку 1943 р. було підготовлено ще один документ під назвою “Справа польсько-українських переговорів”. У ньому українська справа розглядалася виключно з позицій збереження інтегральності Польщі в кордонах 1939 р. і забезпечення інтересів польського населення “кресів”, а українцям відводилася роль пасивного чинника, який повинен спочатку отримати вибачення за “зраду” польських державних інтересів³⁸.

Після тривалих і гострих дискусій підпільна Крайова Політична Репрезентація 30 липня 1943 р. розробила свій документ під назвою “Відозва до українського народу”. Витримана у провокаційних тонах, вона звинувачувала весь український народ у співпраці з гітлерівцями у винищенні поляків, містила погрози покарання і закликала до союзу з поляками у боротьбі з німецькими окупантами. У відозві наголошувалося, що поляки “розуміють і цінують прагнення української нації до створення незалежної України”, але оголошують, що ніколи не відмовляться від східних земель Речі Посполитої, “на яких Польська Нація протягом століть внесла величезний цивілізаційний і господарський вклад”³⁹. “Відозва” була поширена у листівках і підпільних виданнях, розіслана на приватні адреси знаних українських діячів. Вона стала офіційним документом, що був добре відомий українській громадськості й викликав у неї обурення, доливши “масла у вогонь” міжетнічного конфлікту. У відповідь на неї провід ОУН-Б опублікував 22 грудня 1943 р. заяву, в якій відкинув викладені у ній постулати як неприйнятну платформу політичного співробітництва з огляду на “тенденційне і фальшиве представлення в ній фактів, що стосуються боротьби Українців за власну державу”⁴⁰.

Можна припустити, що активізація українського підпілля на Волині, а тоді і в Галичині та Надсянні в 1943–1944 рр. значною мірою була наслідком невдачі переговорів представників обох сторін, які однозначно засвідчили

³⁷ Partacz Cz. Kwestia ukraińska w polityce polskiego rządu... – S. 35-36.

³⁸ Ibidem. – S. 41-43.

³⁹ Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. – S. 219.

⁴⁰ Cyt. za: Drozd R. Stanowisko polskiego podziemia prołondyńskiego w kwestii ukraińskiej w latach 1939-1944 / R. Drozd // Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (1-22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ, 1997. – С. 272.

небажання керівних кіл польського уряду і підпілля рахуватися з українським національно-визвольним рухом як самостійним суб'єктом тогочасної політичного процесу, трактування останнього, як “заколоту” неслухняних громадян Польщі.

Загострення польсько-українських стосунків на окупованих теренах співпало з урядовою кризою польського лондонського табору, викликаній спочатку діями потужної опозиції В. Сікорському, а потім і трагічною смертю останнього 4 липня 1943 р., а також розривом СРСР стосунків з польським еміграційним урядом. Наступний польський уряд очолив людовець С. Миколайчик. Наближення Червоної армії до кордонів Польщі поставило в порядок денний питання післявоєнної долі країни – не тільки її кордонів, а й устрою. Польські провідники усвідомлювали неможливість чинити успішний опір СРСР і сподівались тільки на підтримку своїх союзників. Тобто, поряд з “українським питанням” поставало “польське питання”, а емігранти перетворювались із суб'єкту міжнародних відносин на об'єкт. Незважаючи на численні звернення і відозви польських еміграційних діячів другої половини 1943 і 1944 років, апеляції до жертвовності польського народу в роки війни провідні гравці Великої Трійки розв'язували існуючі міжнародні проблеми, виходячи з власних уявлень про післявоєнний порядок. У радянського диктатора в рукаві були приховані серйозні козири в польському питанні.

Спроби С. Миколайчика за рахунок певних поступок відновити відносини зі Сталіним не принесли позитивних результатів – радянський диктатор вже відчув свою значущість і не збирався брати до уваги вимоги польських емігрантів, маючи на той час своїх слухняних маріонеток (ППР, КРН та ін.). На Тегеранській конференції Великої Трійки (28 листопада – 1 грудня 1943 р.) справа східного кордону Польщі фактично була вирішена на користь СРСР без участі і поляків і українців⁴¹. Спроби С. Миколайчика в останній момент рятувати ситуацію, погодившись зі східним кордоном Польщі за “лінією Керзона”, зустріли непримиренну позицію як в еміграційному уряді, так і з боку підпілля в окупованій країні. Логіка розпочатої війни мала свої правила. На запитання прем'єра щодо згоди на “лінію Керзона” як східного кордону Польщі після війни, Делегатура і Крайова Рада Національної Єдності (створена у січні 1944 р.) на початку 1944 р. одностайно відповіли категоричним запереченням з підкресленням, що вони “не піддадуться і не зламаються”⁴². 15 березня 1944 р. КРНЄ ухвалила і поширила документ “За що бореться польський народ”, в якому підкреслювалася незмінна позиція щодо східного кордону Польщі від 1939 р., містилися обіцянки проведення демократичних реформ, котрі забезпечать рівноправне становище національних меншин в складі звільненої від окупантів Польщі⁴³. Такі позиції поділяли фактично всі представники польського політикуму в еміграції і в окупованій країні.

⁴¹ Див.: Тегеран, Ялта, Потсдам. Сборник документов / Сост.: Ш.П. Санакоев, Б.Л. Цыбулевский. – 2-е изд. – Москва: Издательство “Международные отношения”, 1970. – С. 90-96.

⁴² Władze RP na obczyźnie podczas II wojny światowej 1939-1945. – S. 285.

⁴³ Wizje Polski. Programy polityczne lat wojny i okupacji 1939-1944 / Opracował K. Przybysz. – Warszawa: Elipsa, 1992. – S. 325 i in.

Є цікавий документ інспекції представником МВС Тадеушем Хцюком польського підпілля в середині 1944 р. Крім того, що інспектор дуже критично оцінив стан польського підпілля, як цивільного, так і військового, він також дуже гостро засудив поширені в ньому політичні настрої, зокрема щодо територіального питання. У рапорті міністру внутрішніх справ він писав, що “всупереч логіці, всупереч реальним фактам і проти цілого світу вони готові боротися за ці два міста [Львів і Вільно] (...) бо люди не вважають правильним і гідним життя в Польщі без Львова і Вільна”. Далі він докладно охарактеризував ставлення представників головних політичних сил лондонського табору до українського питання, підкресливши, що всі вони “живуть минулим”, замість того, щоб дивитись в майбутнє. Зокрема, за його спостереженнями діячі СЛ, визнаючи потребу досягнення *modus vivendi* з українцями, вимагали розправитись з “українським бандитизмом” і захистити польське населення. Народовці з СН також вимагали покарання українців за їх чини і видворення їх всіх “за Збруч”. Позиція представників ППС-ВРН була близькою до людовців і теж спрямована на порятунок польського елемента на кресах. Підсумовуючі, інспектор констатує, що всі представники підпілля в окупованих землях “не доросли до своїх ролей”⁴⁴. Т. Хцюк, який прибув з Лондона, констатував наболілу проблему: патріотична свідомість основної маси польського політикуму і населення не могла змиритися зі зміною регіональної та міжнародної ситуації, яка диктувала не війну з українцями (білорусами, литовцями), а солідарність в боротьбі з новим окупантом – Росією-СРСР. Польські документи свідчать про готовність українців до такого кроку за одної умови – визнання їхнього права на незалежну державність насамперед на західноукраїнських землях, котрі відійшли до Польщі в 1921 р. в результаті поділу України. З польського боку таких тенденцій не проявилось.

Із зміною міжнародних умов польсько-українське протиборство на окупованих західноукраїнських землях перетворювалося на локальний спір, суддею в якому виступав радянський диктатор Й. Сталін. Водночас це означало, що польсько-український конфлікт на польсько-українському пограниччі перетворювався на повноцінну “внутрішню” війну за території з усіма наслідками, які з цього випливали. Її особливістю було те, що вона розгорталась в рамках великої світової війни, але спочатку під завісою одного – німецького, а потім другого – советського – окупанта. Рапорти керівників АК з окупованих теренів в 1944 р. приносили інформацію про численні бої з УПА на теренах Волині і Галичини, де в силу великої демографічної переваги українців полякам доводиться оборонятись, в той час як українці опановували терени Галичини і Волині, а більшість населення “охоплена організаціями ОУН”. Водночас, треба зауважити, що метафоричний термін “різня”, який вперше з’явився в рапорті АК навесні 1943 р., пізніше вживався поряд з терміном “повстання” в інших рапортах, навіть тоді, коли йшлося про польські т.зв. “відплатні акції” або напади на українські села.

⁴⁴ Duraczyński E. Między Londynem i Warszawą: lipiec 1943 – lipiec 1944. Warszawa: PIW, 1986. S. 356-392.

Антипольська акція ОУН і УПА на Волині не принесла бажаних результатів її ініціаторам, а лише спричинила зростання взаємної недовіри і ненависті. Обидві сторони – українська і польська – виставляли свої аргументи на користь присутності в регіоні, не беручи до уваги можливі наслідки. Польське підпілля готувалося відновити свій контроль на теренах колишньої Речіпосполитої, незважаючи на прагнення основної маси українців, що склали абсолютну більшість населення регіону, мати тут самостійну державу і несприятливу для поляків міжнародну кон'юнктуру, плануючи діяти методом “доконаних фактів”. Такий розвиток подій був відбитий у плані “Бужа”, розробленому і затвердженому командувачем АК 20 листопада 1943 р. Він передбачав загальнопольське повстання в центрі країни і збройні демонстрації на “кресах” в момент відступу німців і напередодні приходу Червоної армії, щоб виступити “господарем” цих територій⁴⁵. Тоді ж Делегат польського уряду поширив “Звернення до населення східних земель у зв’язку з наближенням німецько-радянського фронту” (датоване 15 листопада 1943 р.), в якому говорилося: “На цих теренах багато століть поляки проживали спільно з українцями, білорусами і литовцями, котрі користувалися рівними правами і свободами і яким Річпосполита Польська гарантує повну свободу і права в культурному, соціальному і господарському розвитку”. Документ завершувався словами про те, що з війни Польща повинна вийти “неподільна і велика”⁴⁶. У традиційних тонах “віковічної приналежності Волині до Польщі”, звинувачень “політично несвідомих елементів українського суспільства” у співробітництві з німцями були витримані всі документи, які поширювалися польським підпіллям в цьому регіоні. Так, у листівці під назвою “Заклик Волинської землі”, що з’явилась у січні 1944 р., говорилося про “культурну і цивілізаційну працю Польщі на цих теренах”, яка дає полякам право вимагати приналежності Волині до Польщі⁴⁷.

У січні-березні 1944 р. розгорнулася жвава переписка між прем’єром лондонського уряду С. Миколайчиком і крайовим підпіллям у зв’язку з наміром західних союзників встановити східний кордон Польщі по “лінії Керзона”, тобто залишивши Галичину і Волинь у складі СРСР. У відповідь на це з польського підпілля в окупованих землях стали надсилати численні документи з непримиренними протестами проти таких намірів союзників. 8 січня 1944 р. підпільна Крайова Політична Репрезентація в складі всіх основних партій лондонського табору виступила з відозвою “До народів світу”, в якій вимагала пошанування прав поляків, котрі з перших днів війни чинили опір гітлерівцям, зазнали небачених страждань і терору й сподівалися, що “цілісність і незалежність Польщі будуть святістю для світу”. У листі-відповіді Делегатури, КРП і АК стверджувалось, що польське суспільство незламно стоїть на засадах “непорушності східного кордону Польщі”. У депеші КРЄН, Делегатури і АК від 1 березня 1944 р. підкреслювалося: “Категорично протестуємо проти початку

⁴⁵ *Bonusiak W.* Polska podczas II wojny światowej. – S. 365-366.

⁴⁶ *Armia Krajowa w dokumentach.* – T. VI. – S. 358-359.

⁴⁷ *Siwicki M.* Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich, – Warszawa 1992. – T. II. – S. 178-181.

дискусії з Советами на тему ревізії східних кордонів взагалі (...) У Польщі ніхто би не зрозумів, чому вона повинна платити втратою своїх земель і свободи...”⁴⁸.

Інтерпретація нагромадженого на сьогодні фактографічного матеріалу про позиції польської підпільної держави щодо українського питання в роки Другої світової війни створює певні труднощі для дослідника. Вони випливають з політичної, “воєнної” і “військової” спрямованості й тенденційності всіх історичних джерел – як польських, так і українських. У цьому немає нічого дивного: війна і окупація змусила всі діючі сторони світового і регіональних конфліктів (а їх було чимало!) розпрощатись з мирною “об’єктивністю” і чітко стати на позиції захисту своїх політичних, національних, воєнних і всіх інших інтересів. І хоча навряд чи можна у будь-якому таборі – польському, українському чи угорському тощо – знайти гомогенну масу політиків і воєнних, все ж були цілі, котрі робили цю масу інтегрованою і потужною. Такими цілями і для українців і для поляків в їх більшості були національно-державні. Тільки за спиною польських підпільників стояли не тільки поразки, а й перемоги в державному будівництві, в українських – тільки поразки. Однак у підсумку обидві сторони були зрівняні в своїх благих намірах російсько-більшовицьким імперіалізмом.

На сьогодні не бачу якихось нових документальних чи теоретичних підстав для перегляду тих висновків і оцінок польського (та й українського) підпілля, котрі понад 20 років тому дав польський історик Ришард Тожецький: і українські і польські політичні керівники “не склали іспиту з політичного реалізму” – якщо українці склали свій реалізм на віттар боротьби за незалежність свого народу, а коли втратили ілюзії, продовжували це робити з метою демонстрації світу своєї волі в ім’я майбутнього, то поляки, щоб “не втратити своїх вотчин і землі (...) піднесли боротьбу за цю землю, незважаючи на те, що справа вже була програна, не роблячи майже нічого, щоб залагодити конфлікт або й взагалі не допустити його вибуху”⁴⁹. Залишається тільки сподіватись, що політичний реалізм сучасних державних керманів не піддасться спокусі реанімації перестарілих образів минулого з метою будівництва сучасного і майбутнього.

⁴⁸ Armia Krajowa w dokumentach 1939-1945. – Londyn, 1976. – Т. III. – S. 234-237, 238-239, 247, 294-295.

⁴⁹ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy...*, s. 307.